

МОРАЛЬНО-ВОЛЬОВІ ЯКОСТІ СТУДЕНТІВ-ДОПРИЗОВНИКІВ У ПРОЦЕСІ ФІЗИЧНОГО ВИХОВАННЯ

Ольга КРАЙНЮК¹, Олена КОЛЧИНА²

¹Львівський державний університет фізичної культури,

²Східноукраїнський національний університет ім. В. Даля

Анотація. Досліджено вплив методів стрілецького спорту для підготовки студентів до служби в армії у процесі фізичного виховання. Припущення того, що використання цих методів дає можливість підвищити рівень сформованості морально-вольових якостей студентів дозволяє всебічно будувати культуру їх особистості в поєднанні з підвищенням фізичної підготовленості. Виявлено факторну структуру морально-вольових якостей студентів-допризовників, які потрібно цілеспрямовано формувати в процесі фізичного виховання. В результаті дослідження виявлено особливості прояву морально-вольових якостей студентів у процесі фізичного виховання за допомогою методів стрілецького спорту.

Ключові слова: технічні, удосконалення, підготовленість, спортивна стрільба, допризовники, морально-вольові, збалансованість.

МОРАЛЬНО-ВОЛЕВЫЕ КАЧЕСТВА СТУДЕНТОВ-ДОПРИЗЫВНИКОВ В ПРОЦЕССЕ ФИЗИЧЕСКОГО ВОСПИТАНИЯ

Ольга КРАЙНЮК¹, Елена КОЛЧИНА²

¹Львовский государственный университет
физической культуры,

²Восточноукраинский национальный
университет им. В. Даля

Аннотация. Целью статьи было исследование влияния применения методов стрелкового спорта для подготовки студентов к службе в армии в процессе физического воспитания. Предположение того, что использование этих методов даёт возможность повысить уровень сформированности морально-волевых качеств студентов, позволяет всесторонне формировать культуру их личности в единстве с повышением физической подготовленности. Была выявлена факторная структура морально-волевых качеств студентов-допризывников, которые необходимо формировать в процессе физического воспитания. Результаты исследования выявили особенности проявления морально-волевых качеств студентов в процессе физического воспитания при помощи методов стрелкового спорта.

Ключевые слова: технические, совершенствование, спортивная стрельба, допризывники, морально-волевые, сбалансированность.

THE MORAL-WILL QUALITIES STUDENTS' OF PREMILITARY AGE DURING PHYSICAL EDUCATION

Olga KRAINIYK¹, Olena KOLCHINA²

¹Lviv State University of Physical Culture,

²East Ukrainian National University
named after V. Dahl

Abstract. The adaptation of methods of shooting sport in process of students' physical education provides the possibility to raise the level of students' moral-will qualities for service in army. The researches moral-will qualities allow forming the culture of students' person together with physician preparedness. Their successful defending of Motherland, professional preparedness, health and life of citizens depend from abilities to show the high level moral-will qualities during the realization their service in army.

Key words: technical, perfection, preparing, shooting, service, moral-will, balanced.

Постановка проблеми. Система морально-вольових якостей студентів-допризовників формується в процесі накопичення індивідуального досвіду під впливом соціальної сфери, навчання та виховання, рівня розвитку форм, засобів взаємодії із зовнішнім світом, організаційної роботи з морально-вольової підготовки в навчальних групах.

Морально-вольову підготовку студентів-допризовників спрямовано на підвищення як їх професійної підготовки, так і бойової готовності в екстремальних ситуаціях, які виникають

під час служби. Стрілецький спорт безпосередньо стосується до формування морально-вольових якостей студентів-допризовників. Рухові навички, які формуються в процесі навча-

ння навичкам стрільби, сприяють цілеспрямованості, наполегливості, стійкості, витривалості, сміливості, рішучості, самостійності, самовладанню [3].

Рухові навички стрільця розуміємо як роботу м'язів та систем організму під час підйомів та утримання зброї з прицілюванням. Під час виконання стрілецьких завдань і змагань, окрім м'язової роботи, наявне підвищене психічне напруження та емоційне збудження. Для стрільця такі навантаження характеризуються змінами в перебігу нервових процесів, різкими змінами частоти серцевих скорочень (ЧСС), що змінюють техніку стрільби та руйнують раціональні рухові навички. Стабільність дій стрільця в таких умовах залежить від його вміння долати труднощі, тобто від рівня розвитку морально-вольових якостей. Підготовлений стрілець здатен усвідомлено керувати своєю поведінкою, може максимально зосередитися на виконанні службових завдань. Механізм формування рухових навичок та техніки стрільби індивідуальний, залежить від технічної підготовленості студента-допризовника до служби, рівня сформованості морально-вольових якостей та стану його нервової системи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базисною складовою морально-вольових якостей в процесі навчання є компонент «воля». К. Бабаян вважає морально-вольові якості формою вияву вольової здатності людини керувати своєю поведінкою, істотним механізмом свідомої діяльності [2]. Більшість морально-вольових якостей студентів-допризовників у процесі підготовки мають багатоаспектну структуру. Науковці надають перевагу фізичному, соціальному, психічному та духовному аспектам [9].

Фізичний аспект вчені розуміють як рівень розвитку систем організму, морфологічні й функціональні резерви, які забезпечують можливість долати об'єктивні та суб'єктивні труднощі в процесі морально-вольової підготовки.

Психічний аспект формування морально-вольових якостей – це відчуття душевного піднесення, який характеризується сміливістю, рішучістю, наполегливістю, витримкою, регуляцією поведінки тощо під час виконання службових обов'язків.

Духовний аспект волі дає змогу усвідомлено ставитися до процесу виконання навантаження, оскільки лише високодуховна особистість здатна оволодіти високим рівнем працездатності, необхідним для опанування влучною стрільбою [10].

Значну кількість наукових праць присвячено вивченню психофізіологічних характеристик морально-вольових якостей у зв'язку з фізіологічним аспектом рухової діяльності. У них проаналізовано взаємозв'язок основних властивостей нервової системи з видами рухової діяльності. Дані досліджень (І.А. Аршавського, А.А. Маркосяна) [1] свідчать, що фізіологічне дозрівання організму людини завершується переважно до 25 років, її морально-вольові якості залежать від психіки та функціонування нервової системи, а психічні процеси продовжуються і після завершення дозрівання. Стосовно цього Є.П. Ільїн зазначає: „...вольові якості я розглядаю як фенотипічну характеристику можливостей людини, як сплав вродженого та набутого” [3]. Вродженими компонентами є типологічні особливості нервової системи, а набутими – сформований досвід: знання, уміння, навички, мотиви, сформовані установки.

Взаємозв'язок ЦНС і вольової сфери довели І.М. Сеченов і І.П. Павлов, які розкрили природу довільних дій за допомогою умовно-рефлекторної детермінованості [7, 5]. І.П. Павлов констатував, що механізмом вольового зусилля є умовний асоціативний рефлекс, який підпорядковується законам вищої нервової діяльності (ВНД), і за рахунок виробленої енергії вдосконалюється вольова сфера [5].

Також важливою, на нашу думку, є категорія “мораль” у складі морально-вольових якостей студентів. І.М. Сеченов відокремлював моральний компонент волі, він вважав волю діяльнісною стороною розуму та морального почуття [7]. У зв'язку з цим, говорять про моральний компонент волі, який твориться разом із формуванням моральної особистості. У процесі виконання стрілецьких вправ моральна поведінка студентів-допризовників найкраще виявляється у повазі до правил виконання вправи, до суперників, у знанні особливостей зброї.

Метою статті є визначення факторної структури морально-вольових якостей та їх

взаємодія у процесі фізичного виховання студентів-допризовників під час навчання та підготовки до змагань зі стрільби. Для досягнення цієї мети потрібно було розв'язати завдання, а саме: 1) дослідити факторну структуру морально-вольових якостей студентів-допризовників; 2) виявити рівні сформованості їх морально-вольових якостей; 3) з'ясувати взаємозв'язки між рівнем сформованості морально-вольових якостей студентів та результатом на змаганнях зі стрільби.

Виклад основного матеріалу дослідження. Процес формування морально-вольових якостей студентів-допризовників під час стрілецької підготовки можна розглядати як динамічну систему розвитку особистісних якостей разом з руховими навичками. Теоретичне вивчення характерних особливостей системи морально-вольових якостей студентів дало змогу визначити їх структуру чотирма складовими: когнітивно-мотиваційною, психофізіологічною, афективною та діяльнісною. Під час формування морально-вольових якостей обов'язковою вимогою ефективності такої системи є наявність мети (формування цілеспрямованості), а також визначення відповідних критеріїв сформованості зазначених якостей, які подано на рис. 1.

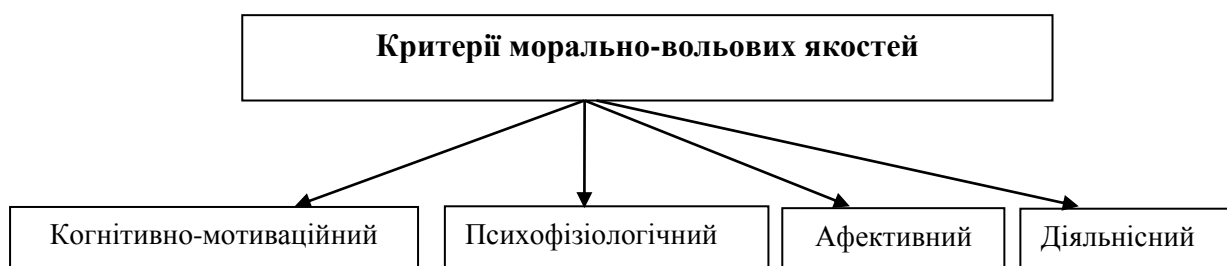

Рис. 1. Критерії морально-вольових якостей студентів-допризовників

Тренування в стрілецькому спорті ставить перед студентами вимоги, які формують цілеспрямованість і моральні основи особистості. Вони стають більш стійкими в стресових ситуаціях, наполегливішими, витриманішими, рішучішими долають труднощі. Є.С. Палехова зі співавторами зазначає підвищення рівня цілеспрямованості та зібраності після оволодіння технікою виконання пострілів із гвинтівки [5].

У процесі дослідження припущено, що в основі формування морально-вольових якостей студента є вроджені та набуті запрограмовані функціональні системи навичок, які проявляються в силі, рухливості та збалансованості нервових процесів організму – процесів збудження, гальмування та їх співвідношенні. Сила нервової системи проявляється у здатності студента витримувати навантаження без втрат для діяльності, умінні проявляти високий рівень працездатності, готовності стримувати емоції, зберігати самовладання в незвичній ситуації, упевненості у своїх силах.

Збалансованість нервової системи студента проявляється у правильній поведінці під час стрільби, відсутності імпульсивності, стабільності емоційних реакцій. Вивчення діяльності студентів-допризовників під час стрілецької підготовки дає змогу встановити умови формування їхніх морально-вольових якостей, необхідних для відбування служби в армії. Аналіз рівня сформованості морально-вольових якостей разом з перебігом нервових процесів дає можливість вивчити психофізіологічний критерій формування морально-вольових якостей студентів і спрогнозувати їх підготовленість під час служби.

Методи та організація досліджень містили експертне оцінювання факторів структури морально-вольових якостей офіцерами, само оцінювання сформованості морально-вольових якостей студентів анкетуванням, порівняльний аналіз рівня сформованості їхніх морально-вольових якостей у взаємозв'язку з результатом на змаганнях. Для проведення факторного аналізу морально-вольових якостей студентів-допризовників опитано офіцерів з допризовної комісії у військкоматі. Офіцери мали класифікувати низку морально-вольових якостей, необхідних для студентів-допризовників методом експертного оцінювання. За результатами

опитування виявлено комплекс якостей: *цілеспрямованість* як головна якість для допризовників (ваговий коефіцієнт 0,9); за нею провідні якості: *організованість* (0,8); *смівливість і рішучість* (0,7); *самовладання* (0,6); *щирість* (0,5); *самостійність* (0,4).

Другим етапом дослідження було проведення анкетування студентів-допризовників під час підготовки до змагань зі стрільби. Основним засобом формування морально-вольових якостей студентів була організація системи стрілецької підготовки студентів з урахуванням сучасних технологій стрілецького спорту. Ця методика ґрунтувалася на таких розділах: 1) спеціальна технічна підготовка; 2) закріплення виконання технічних навичок технічними засобами (тренажер); 3) навчально-тренувальна стрільба; 4) тактична підготовка; 5) поточний контроль ігровим та змагальним методом. Особливе значення надавалось формуванню морально-вольових якостей студентів за визначеними критеріями.

Когнітивно-мотиваційний критерій було побудовано на основі знань з теорії стрільби, актуалізацією мотивації до удосконалення технічної підготовки.

Психофізіологічний критерій було сформовано використовуючи методами навчання прийомів стрільби та методів досягнення високого рівня фізичної та психічної готовності на основі тренувань та розвитку збалансованості психічних процесів під час навчальної та контрольної стрільби. Методика складалася з двох груп методів: 1) методи сприяння зниженню лабільності нервових процесів; 2) методи сприяння підвищенню лабільності нервових процесів. Ми використовували такі прийоми: самонакази, самонавіювання, самопереконання, психічний самоконтроль за емоціями та моторикою, аутогенне тренування, чергування напруження з розслабленням, дихальні вправи; концентрування мислення на технічних перевагах, створення настрою на максимальну концентрацію під час виконання стрілецьких завдань, виховання відповідальності, створення настанов на мобілізацію під час виконання стрілецьких прийомів, тренування в мінливих метеоумовах. Усі названі прийоми мали як самостійний (аутогенний) характер, так і гетерогенний (вплив тренера).

Афективний критерій сформовано за допомогою моделювання об'єктивних і суб'єктивних труднощів службової та змагальної діяльності. Використовували прийоми тактичної підготовки стрілецького спорту, які синтезували вимоги до діяльності солдатів під час служби та найбільш раціональні способи їх реалізації: прояв смівливості під час вияву гальмування нервових процесів, добір потрібного ритму стрільби з обмеженням часу, застосування тактичних схем стрільби, контрольної стрільби з додатковими завданнями.

Діяльнісний критерій побудовано з використанням засобів навчально-тренувального процесу технічної підготовки стрілецького спорту: стабілізування пози стрільби, дихання, націлювання, спуску, налагодження допоміжних засобів.

Під час процесу формування морально-вольових якостей студентам-допризовникам запропоновано за методом самооцінювання визначити рівень сформованості морально-вольових якостей в процесі підготовки до змагань за допомогою модифікованої анкети Я. Стреляю, яка містила 6 розділів. Зміст питань у розділах відповідав морально-вольовим якостям, які визначено офіцерським складом під час експертного оцінювання: *цілеспрямованість* (Ц), *організованість* (О), *смівливість та рішучість* (СiP), *самовладання* (С-вл), *щирість* (Щ), *самостійність* (С-сть). Відповідно до кожної якості оцінювався ступень виразу властивостей вищої нервової діяльності (ВНД): рівень прояву процесів збудження (Ц+О+СiP), рівень прояву процесів гальмування (С-вл+Щ+С-сть), рухливості нервових процесів (співвідношення процесів збудження та гальмування). Кожний розділ містив 14 питань, які можна було оцінити на 14 балів. Максимальна кількість балів за 6 розділів становила 84 бали. Рівні сформованості вияву морально-вольових якостей ми визначили трьома ступенями: високий, достатній і низький. Результат опитування з отриманими 72–84 балами вважався високим рівнем, 71–60 балів – достатнім, менше ніж 60 балами – низьким. Кількісний вираз комплексу морально-вольових якостей дав змогу обчислити вибірку та виконати статистичний аналіз отриманих результатів. У дослідженні взяли участь 16 студентів допризовного віку. Експеримент був констатувальним характеру.

Коефіцієнт збалансованості процесів нервової системи (R) розраховувався як

відношення кількості балів за силою збудження до кількості балів за силою гальмування: $R = (Ц+О+СіР):(С-вл+Щ+С-сть)$, де R наближена до одиниці (в ідеалі =1), що свідчить про досить високу збалансованість. При $R>1,0$ – незбалансованість збудження. При $R<1,0$ – незбалансованість гальмування. Таким чином, модифікований опитувальник Я. Стреляу дав змогу виявити кількісні оцінки прояву морально-вольових якостей студентів-допризовників за психофізіологічним критерієм.

За результатами анкетування виявлено, що сформований високий рівень цілеспрямованості мають: 50% студентів, організованості – 31,3%, сміливості та рішучості – 56,3%, самовладання – 43,8%, щирості – 68,3%, самостійності – 31,7%. Рівень комплексного вияву морально-вольових якостей на високому рівні виявлено в 31,3% студентів; достатній рівень – 43,8%; низький – 24,9%. Високий рівень вияву морально-вольових якостей сприяв високому результату (167–177 очок) за наявності збалансованості нервових процесів (коефіцієнт у межах 0,95–1,05). Середній результат (159–149 очок) відповідав достатньому рівневі сформованості морально-вольових якостей студента при рівні збалансованості нервових процесів (коефіцієнт у межах 1,15–0,85). Величина коефіцієнта збалансованості в межах 1,25–0,75 відповідала низькому рівневі результату стрільби. Виконували таку стрілецьку вправу: 15 пострілів лежачи (результати подано у табл. 1). Для оцінювання ступеня взаємозв'язку між рівнем вияву морально-вольових якостей і збалансованості нервових процесів використано коефіцієнт кореляції- η (нелінійна форма залежності). Тобто ми припустили незмінність інших впливів на стан досліджуваних під час експерименту. Виявлений коефіцієнт кореляції був такий: $\eta = 0,81$, що означає тісний зв'язок між досліджуваними ознаками.

Таблиця 1

Результати вияву морально-вольових якостей та збалансованості процесів ВНД у студентів-допризовників, %

Рівні вияву морально-вольових якостей	Комплексе морально-вольових якостей	Ц	О	СіР	С-вл	Щ	С-сть	Коефіцієнт збалансованості R	Результат, очки
Високий	31,3	50	31,3	56,3	43,8	68,3	31,7	1,05–0,95	160–170
Достатній	43,8	31,3	43,8	18,9	25	18,8	37,1	1,15–0,85	159–149
Низький	24,9	18,7	24,9	24,8	31,2	12,9	31,2	1,25–0,75	148 і менше

Рівень сформованості морально-вольових якостей студентів-допризовників впливає на психофізіологічний стан студента. Окрім того, вплив властивостей організму не виявлено, коефіцієнт відношення між показниками комплексу морально-вольових якостей і коефіцієнтом збалансованості нервових процесів становить $\eta=0$, що дає можливість формувати комплекс морально-вольових якостей у студентів із будь-яким перебігом процесів у нервовій системі. Проте не слід забувати про вплив інших критеріїв формування морально-вольових якостей: когнітивно-мотиваційних, афективних і діяльнісних. Система формування комплексу морально-вольових якостей студента не створюється лише за допомогою одного критерію. Співвідношення показників вияву морально-вольових якостей студентів під час виконання стрілецьких вправ подано в табл. 2.

Аналізуючи отримані дані дослідження вибірки з 16 студентів-допризовників, можна оцінити середні показники генеральної сукупності студентів тієї самої підготовленості за допомогою вибіркового методу. Характеристика цієї вибірки становить $\pm \delta_{\text{виб}} = 65 \pm 12,95$. Оскільки число елементів генеральної сукупності може бути відоме, а число елементів вибірки було $n < 20$, то для знаходження помилки репрезентативності застосовували формулу:

$$m = \frac{\delta_{\text{виб}}}{\sqrt{n-1}} \sqrt{\frac{N-n}{N-n}}$$
 , де m – помилка репрезентативності, яка вказує на розходження між середньою обраною вибіркою й генеральною сукупністю; $\delta_{\text{виб}}$ — середнє квадратичне відхилення вибірки; n – кількість досліджуваних студентів (вибірка); N – кількість студентів генеральної сукупності (припущено, що на обліку є 300 допризовників); n – кількість досліджуваних.

Розрахунки вказали на: помилку репрезентативності $m = 3,27$; критерій вірогідності Стюдента $t_{\text{пр}} = 2,13$; $= 12,95$. Оцінку показників генеральної сукупності визначено, як: $58,03 \leq \bar{x}_{\text{ген}} \leq 71,97$; $7,25 \leq \leq 18,65$. Якщо одним числом, то $\bar{x}_{\text{ген}} = 65$; $= 12,95$. Показники вибірки збігаються з показниками генеральної сукупності. Інакше кажучи, 16 студентів-допризовників мають середню величину рівня прояву комплексу морально-вольових якостей під час виконання стрілецької вправи, тобто таку саму, що студенти-допризовники, кількість яких може бути запланована у військкоматах. Однак при цьому помилка розрахунків становить 3,27 очок (анкетних) із імовірністю 0,95.

Таблиця 2

Співвідношення показників морально-вольових якостей студентів-допризовників із результатами у стрілецькій вправі

№	Учасник	Кількісний вираз комплексу морально-вольових якостей, бали	Рівень вияву морально-вольових якостей	Результат стрілецької вправи	Коефіцієнт збалансованості R
1	А-о	75	високий	170	1,00
2	Баш-в	47	низький	146	1,35
3	Бел-в	74	високий	181	1,00
4	Б-с	60	достатній	161	0,97
5	Бох-к	76	високий	175	1,02
6	Бун-к	58	низький	136	0,80
7	Г-в	46	низький	140	0,81
8	З-рь	66	достатній	165	1,06
9	Ков-о	70	достатній	166	0,94
10	Кос-о	69	достатній	163	0,92
11	К-й	76	високий	169	0,95
12	Кух-о	71	достатній	166	1,03
13	Н-й	64	достатній	168	1,02
14	П-ч	68	достатній	151	1,12
15	П-о	47	низький	158	1,18
16	С-к	73	високий	167	0,97

Висновок. Визначено основні морально-вольові якості студентів-допризовників: цілеспрямованість, організованість, сміливість і рішучість, самовладання, щирість, самостійність.

Для успішного виконання стрілецьких вправ необхідний сформований рівень морально-вольових якостей, зокрема цілеспрямованості. Формування комплексу морально-вольових якостей студентів-допризовників можливо за наявності застосування в навчально-виховному процесі з фізичного виховання чотирьох критеріїв: когнітивно-мотиваційного, психофізіологічного, афективного та діяльнісного. Тоді можна чекати на успішні результати

під час служби в армії. При цьому психофізіологічний критерій не є домінуючим, що поширює можливості навчально-виховного процесу.

Успішні результати в навчанні навичок із технічних видів спорту зі складними координаційними м'язовими відчуттями зафіксовано за наявності високого рівня морально-вольових якостей одночасно з оптимальним коефіцієнтом збалансованості нервових процесів і виявом високого рівня морально-вольових якостей студента.

Подальші пошуки в напрямі дослідження полягають у вивченні впливу когнітивно-мотиваційного, афективного та діяльнісного критеріїв на формування морально-вольових якостей студентів у процесі фізичного виховання.

Список літератури

1. Аршавский И. А. Физиологические механизмы индивидуального развития / И. А. Аршавский. – М. : Наука, 1982. – 270 с.
2. Бабаян К. Л. Факторная структура волевых качеств и особенности их проявления в процессе воспитания спортсменов / Бабаян К. Л. // Теория и практика физической культуры. – 1977. – № 10. – С. 18 – 24.
3. Жилина М. Я. Методика тренировки стрелка-спортсмена : учеб.-метод. пособ. / М. Я. Жилина. – М. : ДОСААФ, 1986. – 104 с.
4. Ильин Е. П. Психофизиология физического воспитания (деятельность и состояние) : учебное пособие для студентов / Е. П. Ильин – М. : Просвещение, 1980. – 199 с.
5. Павлов И. П. Павловские среды : собрание сочинений : в 3 т. / И. П. Павлов. – М. : Изд. АН СССР, 1949. – Т. 1. – С. 239
6. Палехова Е. С. Инновационные средства профессионально важных качеств у студентов на занятиях по физической культуре / Е. С. Палехова, М. В. Резенова, А. С. Кривцов // Сб. ст. VIII Междунар. науч. конф. – Белгород : БГТУ им В. Г. Шухова, 2012. – С. 239 – 243.
7. Сеченов И. М. Рефлексы головного мозга / И. М. Сеченов. – М. : Изд-во АН СССР, 1952. – 170 с.
8. Третьяков В. В. Основы военно-патриотического воспитания : метод. реком. для средней шк. / В. В. Третьяков, В. Ф. Фарфоровский. – К., 1982. – 43 с.
9. Шапкин С. А. Экспериментальное изучение волевых процессов / С. А. Шапкин. – М., 1997. – 14 с.
10. Lumpkin A. Sport ethics application for fair play, 3-rd ed. / Lumpkin Angela. – 3-rd ed. – Published by McGraw-Hill, New-York, 2003. – 274 p.

Стаття надійшла до редколегії 8.05.2014

Прийнята до друку 20.05.2014

Підписана до друку 27.06.2014